

לקט הפסוקים 'יהי כבוד' – מבנה ומהות*

תקציר

לקט הפסוקים בתפילת שחרית בין 'ברוך שאמר' ובין מזמור קמ"ה ('תהלה לדוד') – מוכר בכל קהילות ישראל, ובניגוד ללקטים של פסוקים אחרים – נפלו הבדלים מועטים בנוסח אמירתו בעדות השונות. דווקא בשל מיעוט השינויים – קיים בסיס לבדוק את מבנה הלקט ואת תפקידו.

עניינו של המחקר – בזיהוי מקורו של הלקט ובניסיון לחשוף את תפקידו הליטורגי. המסקנות העולות הן, שהלקט – מקורו בנוסח התפילה הבבלי. כנראה, כמו צורות פסוקים נוספים, הוא נוצר בשלהי התקופה התלמודית, הרבה לפני תקופת רב סעדיה גאון.

היווצרותו קשורה, ככל הנראה, בתהליך ההתגבשות של אמירת 'פסוקי דזמרה' בציבור. אמנם גם בשרידי הגניזה הארץ-ישראלים נמצא לקט, הפותח בפסוק 'יהי כבוד', אך מדובר שם בלקט קצר יותר ובפסוקים שונים, שאין מקומם לפני מזמור קמ"ה, אשר כלל לא נאמר בפני עצמו בנוסח התפילה הארץ-ישראלי. עם זאת, מלמדים שני קובצי הפסוקים המקבילים, שתפקידם הליטורגי הוא זהה, והוא שלב מכין לקראת אמירת מזמור (או מזמורים) חשוב – מעין ברכה לפני 'ששת המזמורים שבכל יום' (בבבל), או המזמור המיוחד ב'שירי' (בארץ ישראל).

ייחודו של הלקט – בפסוקים, המהללים את נצחיות האל, את שמו, את כבודו, את מלכותו ואת מעשיו. כמעט כל הפסוקים מכילים בתוכם אזכרה (שם הויה).

פרשנים וחוקרים מציגים גישה שונה לגבי תפקידו של הלקט, ומתלבטים, אם הוא פתיחה למכלול מזמורי ההלל שבכל יום, או אם הוא הכנה לקראת מזמור קמ"ה בלבד. מכאן – הפרשנות השונה הן למספר האזכרות, הן למשמעות מספרן, והן לקשר בין תוכן הפסוקים ובין מזמור קמ"ה.

נוסף על שאלות התוכן והמשמעות – צריך לשים לב למבנה הלקט ולסדר הפסוקים, שחלקם נלקחו מאותו מזמור, אך שובצו בסדר שונה, ואילו אחרים נלקחו שלא מתוך תהילים. ההסבר המוצע לתופעות אלו הוא, ששיקולים ספרותיים של צירוף הפסוקים בדרך שרשור הם שגרמו למבנה הלקט. הסבר זה מאפשר דיון על השימוש באמצעי ספרותי זה (השרשור) גם בלקטים נוספים ולדיון בחשיבותו של השימוש בו. בין השאר, הועלתה השערה על אפשרות של אמירה אנטיפונית, פסוק-פסוק, בין החזן ובין הקהל.

תאריכים: תפילות: שחרית, פסוקי דזמרה, תפילה.

מילות מפתח: גניזה. כתבי-יד. אזכרות. שרשור.

* אני מבקש להודות לפרופ' ראובן קימלמן ולפרופ' רות לנגר – מבוסטון, וכן – לד"ר אורי ארליך – מבאר שבע: בשיחותיי עם כל אחד מהם – למדתי רבות, והם שאפשרו לי לגבש את מסקנות מחקרי. כמו כן אני מודה לרב גירי שווארצבארד, מנהל האוסף המיוחד בספריית J.T.S. בניו-יורק, אשר אפשר לי באדיבותו לעיין בכתבי-יד ובסידורים קדומים ולצלמם.

לקט הפסוקים בתפילת שחרית שבין 'ברוך שאמר' ובין מזמור קמ"ה (יתהילה לדוד) – מוכר בכל קהילות ישראל.

הלקט קדום ביותר, והוא מופיע במיקומו הקבוע – הן בסדר רב עמרם גאון¹ והן בסידור רב סעדיה גאון.² מעניין לציין, שהלקט דומה מאד בהרכבו בגרסאות השונות של כל אחד משני הסידורים, ויש רק הבדל קבוע אחד בין שני הסידורים.³ באופן שונה מלקטי פסוקים אחרים בתפילה – נפלו בהמשך השנים הבדלים מועטים בנוסח אמירתו של הלקט בעדות השונות.

למעשה, מוכרת לנו תוספת של מספר פסוקים בנוסח תימן (בלדי),⁴ פסוק – בנוסח רומא,⁵ וידוע על תוספת פסוקים אחדים, הפותחים ב'אשרי', שנהגה תקופה מסוימת במנהג צרפת.⁶

כשמדובר בלקט פסוקים, שצורפו ממקורות שונים – לצורך תפילה, אמורים המבנה, התוכן והקשר בין הפסוקים להיות ברורים למתפלל ולמעין. על כן מפליא, שרק חוקרים מעטים עסקו בתופעת לקטי הפסוקים – בכלל, ובלקט 'יהי כבוד' – בפרט.⁷ כיוון שנוסח הלקט הנאמר בימינו

1. סדר רב עמרם גאון נתחבר במאה ה-9, והוא מייצג את נוסח הישיבות בבבל, ובעיקר – את נוסח סורא. הסידור נודע ונתקבל באירופה הנוצרית והשפיע מאד על התפתחות נוסח אשכנז. אמירת 'יהי כבוד' ונוסח הלקט מופיעים במהדורת דניאל גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' ט.
2. סידור רס"ג נתחבר ברבע הראשון של המאה העשירית; כנראה, אחרי שהגיע רס"ג לבבל ולפני שנתמנה לגאון. רס"ג מציג בו נוסח ברור ומפורט – בהיותו מודע למנהג הישיבות ולמנהג בארצות אחרות, אך לא תמיד הוא מסכים לו. השפעתו של הסידור באירופה הנוצרית היתה מועטת גם בגלל היותו כתוב ערבית. הוא נשלח ע"י רס"ג למצרים, ועמד לנגד עיניו של רמב"ם בקובעו את סדר התפילה, ומכאן – השפעתו הרבה על יהודי ארצות האסלם (נוסח ספרדים ותימן). במהדורת דוידזון ואסף, ירושלים תש"א, מופיע הלקט בעמ' לג.
3. אעפ"י שנוסח תפילה בשני הסידורים עבר שינויים רבים ע"י המעתיקים של כתבי-היד השונים, בולטת העובדה, שנוסח הלקט בשניהם דומה בהיקף הפסוקים ובסדרם. ההבדל הבולט הוא, שבסידור רס"ג קיים הפסוק 'עצו עצה ותופרי' (ישעיה, ח' י) לאחר הפסוק העשירי (ד' הפיר עצת גויים), ובסידור רע"ג פסוק זה אינו נמצא. במקצת מכתבי היד של סדר רע"ג מופיע לפני 'אשרי יושבי ביתך' – הפסוק 'אשרי תמימי דרך', אבל זו, ככל הנראה, תוספת, השייכת לנוסח צפון צרפת. וראה להלן הערה 6.
4. מלבד הוספת הפסוק 'עצו עצה ותופרי' לאחר פסוק 10 (עיין בנוסח הקטע בעמוד הבא), כמו בסידור רס"ג – מוספים אחרי הפסוקים: 'והוא רחום' ד' הושיעה' את הפסוקים: "ד' צבאות עמנו, משגב לנו, אלקי יעקב סלה" "ד' צבאות, אשרי אדם בוטח בך". מיד אחריהם בא 'אשרי יושבי ביתך'. כך הוא בסידורי נוסח בלדי. ראה **סידור תפילה שיח ירושלים**, בעריכת י' קאפח, קרית אונו תשנ"ח.
5. במנהג איטליה היו שהוסיפו את הפסוק: 'כי בו ישמח לבנו, כי בשם קדשו בטחנו' – לפני 'כי לא יטש'. כך כתוב בסידור מנהג רומא (המאה ה-14) כתי"י Parma1783 (F13007), או סידור איטליה (המאה ה-15), כתי"י JTS 4070 (F24972). באחרון נמצאים גם 'אשרי תמימי דרך', ו'אשרי נוצרי עדותינו', אלא שעל הפסוק השני העביר מישהו קו למחיקה.
6. כבר בעל **מחזור ויטרי** מזכיר תוספת של שבעת פסוקי 'אשרי' (במהדורת הורוויץ, נירנברג תרפ"ג, עמ' 63): "מזמור שיר ליום השבת, ה' מלך, יהי כבוד עד ביום קראנו (בלי שום שינוי): אשרי תמימי דרך, ההולכים בתורת ה'; אשרי נוצרי עדותינו, בכל לב ידרשוהו; אשרי אדם עז לו בך, מסלות בלבבם; אשרי איש ירא את ה', במצותיו חפץ מאד; אשרי העם יודעי תרועה, ה' באור פניך יהלכון [אשרי יושבי ביתך ... אשרי העם...]".
- הרי לנו תוספת של שבעה פסוקים לפני המזמור. כנגדו נאמר **בשבלי הלקט** (מהדורת מירסקי, ניו יורק תשכ"ו, עמ' 148): "מנהג לומר רק ג' פעמים אשרי". על-פי המהדיר, הכוונה לשלושה פסוקי 'אשרי', הכוללים גם 'אשרי תמימי דרך' (שהוזכר לעיל בהערה 3).
- במבוא של א"א אורבך, **ערוגת הבשם**, ד (ירושלים תשכ"ג) עמ' 92 הערה 26 – יש עדות על הוספה של 9 פסוקים. וראה שם באותו עמוד על ההתנגדות להוספות אלו, הבאה לידי ביטוי בדברי בעלי התוספות (ברכות, לב ע"ב, ד"ה קודם), וכן – בדברי רבי יהודה החסיד המצוטטים שם (כנגד 'מנהגי הצרפתיים'), שמתנגד אף להוספת הפסוק האחד. נראה, שהתנגדותו של חוג חסידי אשכנז (כדי לשמור על תבנית מספרית מסוימת) השפיעה על היעלמותו של מנהג זה.
7. במהלך מחקרי נתפרסם מאמר של י"מ תא שמע ז"ל, העוסק בלקט יהי כבוד בתוך הקשרו בפסוקי דזמרה ('פסוקי דזמרה ומעמדם בסדר התפילה', בתוך ר' הורוביץ ואחרים (עורכים), **ספר זכרון לפרופ' זאב פלק**,

דומה לנוסחים הקדומים, שאנו מוצאים בכתבי הגניזה, מסתבר, שכמעט לא חלו בו ידיים, ועל-כן יש מקום לחקירה ולבירור של מבנה הלקט ושל תפקידו הליטורגי.

היו, שפירשו לקט זה – כפותח בשבחו של הקב"ה ביקום כולו ומסיים בשבח בחירת עם ישראל על-ידי אלוקיו.⁸

פירוש זה מסתמך על הפסוק הראשון: 'יהי כבוד ה' לעולם וכו', שמקורו – במזמור הידוע 'ברכי נפשי' (תהילים ק"ד), ושבתלמוד דרשו עליו, ששר העולם אָמְרוּ בעת הבריאה.⁹

אחרים הצביעו על ייחודו של הלקט במספר הפסוקים שהוא מכיל (18) ועל היותו לקט, שפסוקיו מכילים שם הויה, ומלבד סגולת עצמם – יש משמעות למספר הכולל של האזכרות שבלקט (18, 19, 21).¹⁰

כיוון שמדובר בלקט פסוקי מקרא, יש מקום לעיין במקורם של הפסוקים. כפי שניתן לראות בטבלה הבאה:

טבלה מס' 1:

נוסח הפסוקים בסידורים שלנו

1	יְהִי כְבוֹד ד' לְעוֹלָם, יִשְׁמַח ד' בְּמַעֲשָׁיו.	תה' ק"ד, לא
2	יְהִי שֵׁם ד' מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם.	תה' קי"ג, ב
3	מִמְזֶרַח שָׁמֶשׁ עַד מְבֹאוֹ – מְהֻלָּל שֵׁם ד'.	תה' קי"ג, ג
4	כֹּס עַל כָּל גּוֹיִם ד', עַל הַשָּׁמַיִם – כְּבוֹדוֹ.	תה' קי"ג, ד
5	ד' – שֶׁמֶךְ לְעוֹלָם, ד' – זָכְרָךְ לְדוֹר וָדוֹר.	תה' קל"ה, יג
6	ד' – בְּשָׁמַיִם הַכִּין כְּסֵאוֹ, וּמְלֻכוֹתָיו – בְּכָל מְשָׁלָה.	תה' ק"ג, יט
7	יִשְׁמְחוּ הַשָּׁמַיִם וְתִגַּל הָאָרֶץ, וַיֵּאמְרוּ בְּגוֹיִם: ד' מְלֻךְ.	דהי"א, ט"ז, לא

ירושלים תשס"ה, עמ' 269-275), וכן התפרסם שלב נוסף במחקרה של פרופ' ר' לנגר, העוסק בלקט פסוקים שבהוצאת ספר תורה (R. Langer, 'Sinai Zion and God in the synagogue: Celebrating Tora in ashkenaz', in) [ed. R. Langer and S. Fine; Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2005] pp. 121-159). ראה גם מאמרה הקודם להלן הערה 16.

8. כך ש' גורדון בפירוש "עיון תפילה" וכן ח' זונדל בפירוש "עץ יוסף": שניהם – בסידור **אוצר התפילות**, וילנה תרע"ה, עמ' 218. כנראה, הם התנהלו בעקבות סידור ר' שלמה מגרמיזא (ראה מהדורת משה הרשקר, ירושלים תשל"ב, עמ' נד-נה).

9. בבלי, חולין, ס ע"א, ורש"י פירש שם: המלאך הממונה על הטבע. כיוון אחר למשמעותו של הפסוק בעולמם של חכמים – עולה מקטע גניזה שפרסם אסף מרמרשטיין דן בו (א' מרמרשטיין, "שבליים – יהי כבוד בסדר התפילה", **הצופה לחכמת ישראל**, יד (תר"ץ), עמ' 29-31). מהקטע עולה, ששבחו של הקב"ה בפסוק זה (...ישמח ה' במעשיו) מתבטא בכך שמוחל לבריותיו.

10. ספר **פרי עץ חיים**, שער הזמירות פ"ד: "בפסוקים של יהי כבוד תמצא שהם יח פסוקים ובהם ח"י שמות". עוד ראה פירוש שער השמים של השל"ה (סדר שער השמים), שרוצה לקיים מספר זה. ההתייחסות ל-18 אזכרות – נמצאת כבר אצל ר' אליעזר מגרמיזא (המחצית הראשונה של המאה ה-13). ראה **פירוש סידור התפילה לרוקח**, מהדורת מ' הרשקר וי"א הרשקר, א, ירושלים תשנ"ב, עמ' קכט. כבר הוא מצביע על כך (שם עמ' קלא) שיישמחו השמים ותגל הארץ" (7) יש בו ראשי תיבות של שם ה'. ספירה של 19 אזכרות מיוחסת לר' יהודה החסיד. ראה **בפירוש הסידור לרוקח**, עמ' קלו. עוד, ראה א"א אורבך, **ספר ערוגת הבשם**, ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 92, על חוגי רבי יהודה החסיד, שהתעקשו שלא לשנות מתשע עשרה אזכרות. **בספר האשכול** (מהדורת שלום אלבק, ח"א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 11) מביא המחבר דעה, שיש 21 אזכרות. וראה הערת המהדיר (שם, הערה יב), אשר תמה על המספר, שאינו תואם את המצוי בסידורים.

בסידור **אוצר התפילות** (לעיל הערה 8) עמ' 220 הביא גורדון ב"תיקון תפילה" את דברי "מטה משה" בדבר 21 אזכרות.

11	ד' מְלַךְ, ד' מְלַךְ, ד' יְמַלֵּךְ לְעוֹלָם וָעֶד.	8
תהי' י, טז	ד' מְלַךְ עוֹלָם וָעֶד, אֲבָדוּ גוֹיִם מֵאַרְצוֹ.	9
תהי' ל"ג, י	ד' הַפִּיר עֲצַת גוֹיִם, הִנֵּינָא מַחְשְׁבוֹת עַמִּים.	10
ישעיהו, ח', י	עֲצוּ עֲצָה וְתִפְר, דְּבָרוּ דְבַר וְלֹא יָקוּם, כִּי עֲמַנּוּ אֵל:	
משלי, י"ט, כא	רְבוֹת מַחְשְׁבוֹת בְּלֵב-אִישׁ, וְעֲצַת ד' הִיא תְקוּם.	11
תהי' ל"ג, יא	עֲצַת ד' לְעוֹלָם תִּעֲמָד, מַחְשְׁבוֹת לְבוֹ – לְדֹר וָדֹר.	12
תהי' ל"ג, ט	כִּי הוּא אָמַר – וַיְהִי, הוּא צָנָה – וַיִּעֲמָד.	13
תהי' קל"ב, יג	כִּי בָחַר ד' בְּצִיּוֹן, אֲנָה לְמוֹשֵׁב לוֹ.	14
תהי' קל"ה, ד	כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יְהוָה, יִשְׂרָאֵל – לְסִגְלָתוֹ.	15
תהי' צ"ד, יד	כִּי לֹא יִטֹּשׁ ד' עַמּוֹ, וְנִחַלְתּוּ לֹא יַעֲזֹב.	16
תהי' ע"ח, לח	וְהוּא כַחוּם יְכַפֵּר עוֹן וְלֹא יִשְׁחִית.	17
תהי' כ"י, י	וְהִרְבָּה לְהִשִּׁיב אִפּוֹ, וְלֹא יַעִיר כָּל-חַמָּתוֹ. ד', הוֹשִׁיעָה! הַמְּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בַיּוֹם קְרָאֵנוּ.	18
תהי' קי"ט, א	אֲשֶׁרִי תַמְיָמִי דָרַךְ, הֵהָלַכְתִּי בְתוֹרַת ד'.	
תהי' פ"ד, ה	אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ, עוֹד יִהְלֹךְ סֶלְהָ:	
תהי' קמ"ד, טו	אֲשֶׁרִי הָעַם שָׁכְכָה לוֹ, אֲשֶׁרִי הָעַם שְׁדִי אֶלְהִיוּ.	
תהי' קמ"ה, א	תִּהְלֶה לְדוֹד. אַרְוַמְךָ	

הפסוקים לקוחים ממזמורים שונים של ספר תהילים, אך אינם מופיעים לפי סדרם בתהילים:¹² פסוקים, הסמוכים זה לזה בתהילים, הובאו במקרה אחד – ביחד, ובמקרה האחר – בנפרד ובשונה מסדרם.¹³ שניים מהפסוקים אינם מתהילים, ובנוסף סידור רב סעדיה גאון – אף שלושה.¹⁴ לתופעות אלו אין הסבר בפירושים שהוצגו לעיל, אעפ"י שברור, שסדר זה נעשה בכוונת מכוון.

11. אינו פסוק, אלא צירוף ביטויים משלושה פסוקים שונים (תהילים, י' טז; שם, צ"ז א; שמות ט"ו, יח). צירוף זה הוזכר כבר במסכת סופרים, פרק יד, ד (מהדורת היגער עמ' 257), וכן – בספרות ההיכלות. ראה בפירוש תקון תפילה שבסידור אוצר התפילות (לעיל הערה 8), עמ' 218.

12. ליתר דיוק, פסוקי התהילים נלקחו מתוך ארבעה ספרים שבתהילים (לספר השני אין ייצוג). רק בסידור נוסח תימן מופיע הפסוק: ה' צבאות עמנו, משגב לנו אלוקי יעקב סלה (מ"ו, יב). ראה י' יעקבסון, נתיב בינה, א, תל אביב תשכ"ח, עמ' 200, המציג את הפסוקים לפי מקורם בתהילים.

13. פסוקים 2, 3, 4 הם פסוקים עוקבים מתהילים קי"ג, ב-ד. לעומת זאת, שלושה פסוקים עוקבים ממזמור ל"ג, ט-יא מופיעים כאן בסדר שונה: 10, 12, 13.

14. פסוק 7 לקוח מדברי הימים א, אעפ"י שהוא מתפילת דוד שם. פסוק 11 לקוח ממשלי, והפסוק, שנוסף לפניו בסידור רס"ג, לקוח מישעיהו.

לפיכך נקדיש בתחילה את דברינו לבירור מקורו של הלקט. לאחר שנברר את האפשרויות לגבי תפקידו הליטורגי של הלקט – בהתאם לפירושים שונים שהועלו לגביו, נציע הסבר לגבי המבנה ולגבי סדר הפסוקים.

קדמותו ומקורו של הלקט

אלבוגן קבע, שזמן חיבורו של 'יהי כבוד' הוא בשלהי העידן התלמודי, תקופת 'רבנן בתראי' – כמו זמנו של הלקט לפני עמידה של ערבית – ברוך ד' לעולם, אמן ואמן וכו' – בשל הדמיון ביסוד המארגן.¹⁵ טענה אחרת, המצדיקה קביעת זמן זה, היא, שזמן חיבורו של לקט זה, כמו התופעה הליטורגית של תפילות, המבוססות על לקט פסוקים – צריכים להיות קודם לזמנם של הקראים הראשונים, שכן התופעה אופיינית לתפילות הקראים. קשה אפוא להניח, שתפילה זו הייתה מאומצת על-ידי הרבניים סמוך לתקופת רב סעדיה גאון, כשהעומת עם הקראים היה בעיצומו.¹⁶

לקדמותו של לקט פסוקים זה – רגילים להביא ראיה ממסכת סופרים:

"אבל צריכין לומר אחר יהי כבוד: ה' מלך, ומזמור שירו לה' – מדברי סופרים, ואחריו: הודו לה', קראו בשמו, וששת המזמורים של כל יום; ואמר ר' יוסי: יהי חלקי עם המתפללים בכל יום ששת המזמורים הללו",¹⁷ כלומר, מלשונו של בעל מסכת סופרים – ניכר, ש'יהי כבוד' ידוע מכבר.

אולם עיון שיטתי בשרידי הגניזה שבידינו – מביא למסקנה, כי לקט 'יהי כבוד', המוכר לנו בתפילת שחרית – שייך, כנראה, לנוסח התפילה הבבלי, ולא היה קיים בנוסח הארץ-ישראלי. קביעה זו דורשת הבהרה, שכן אינה מפורשת אצל מישהו מחוקרי הגניזה והתפילה.¹⁸

המנהג הארץ-ישראלי המקורי לא כלל את 'יהי כבוד' לפני 'תהלה לדוד', כשם שלא כלל את 'ברוך שאמר'. לתהילים קמה ('תהלה לדוד') – קדם מזמור קמד, המתחיל במילים: "לדוד. ברוך ה', צורי, המלמד ידי לקרב" ומסתיים "אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלהיו", ויתהלה לדוד' היה המשכו הישיר. כך עולה למשל מתוך כת"י קיימברידג' Add 3356,¹⁹ וכך עדיין קיים בכת"י וינה (אוסף הארכידוכס ריינר סימן 96).²⁰

15. י"מ אלבוגן, **התפילה בישראל**, תל אביב תשל"ב, עמ' 203 – 204. הביטוי: 'רבנן בתראי' מוזכר בקשר ללקט הפסוקים בערבית – בסדר רב עמרם גאון (מהדורת גולדשמידט, עמ' נג).

16. ר' לנגר, 'שליבים קדומים בהתפתחותה של הוצאת התורה והכנסתה', **כנישתא, ב** (תשס"ג), רמת-גן עמ' צט – קיח. ראה שם עמ' קב.

17. מסכת סופרים, פרק יח, א, (מהדורת היגער עמ' 308). במקום נוסף שם מוזכר 'יהי כבוד': (יח, ג; היגער עמ' 313). ראה ציטוטו ודיון בו – להלן הערה 28.

18. בדבריי אלו יש הסתייגות מדבריה של פרופ' רות לנגר (לעיל הערה 16, עמ' קב הערה 10), המייחסת לפליישר את המסקנה, ש'יהי כבוד' הוא פתיחה לפסוקי דזמרה לפי המנהג הארץ-ישראלי. לענ"ד, אפשר אמנם להבין כך מדבריי פליישר, אך הוא אינו טוען זאת במפורש וגם אינו מביא ראיה, שמדובר בנוסח ארץ-ישראלי.

19. כתב-יד זה (Add 3356) פורסם ע"י יעקב מאן (J. Mann, 'Gnizah fragments of the Palestinian order of service', HUCA, 2 (1925), pp. 269-338). גם פליישר מזכיר אותו בכמה מקומות – כמייצג נוסח ארץ-ישראלי (ראה לדוגמא ע' פליישר, **תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראליים בתקופת הגניזה**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 235). כך גם תואר כתה"י בקטלוג של רייף (S. C. Reif, *Hebrew Manuscripts at Cambridge* (University Library, Cambridge 1997) עמ' 259).

20. פליישר [בפרק תהלוכת ספר השיר] מביא קטעים שלמים מכת"י וינה ומציין, שאין ספק ש'אלו שרידים מסידור, אשר שימש בבית הכנסת של השאמיים בפוסטאט (שם, עמ' 276). גם אם, כפי הנראה, נכתב הסידור בתחילת המאה הי"ג (שם, הערה 6), הוא מייצג בעיני פליישר את "המנהג הארץ-ישראלי בטהרתו" (שם, עמ' 286, הערה

נוסח ארץ-ישראל הוצג בשעתו, על-פי מקורות הגניזה, על-ידי יעקב מאן,²¹ וכבר הוא עמד על כך שפסוקי דזמרה אינם מופיעים בנוסח ארץ-ישראל. מאוחר יותר הראה פליישר, כי אכן הנוסח הארץ-ישראלי הקדום לא כלל את מזמורים קמה – קנ כחטיבה בפני עצמה, אלא פָּלַל רַצַּף מזמורים אחר גדול, אשר כונה "השיר".²²

פליישר קבע כי החטיבה של השיר היא "מקבילה מתחרה לפסוקי הזמרה של בני בבל: בבל אמרו, מן הסתם עוד בימי התלמוד, ששה מזמורים בכל יום, מוקפים ברכות, והסתפקו בזה. בני ארץ ישראל אמרו כאן שלושים מזמורים (כנראה: בשבתות וחגים) או שבעה עשר מזמורים (כנראה: בכל יום). בימות החול לא הייתה שום חפיפה בין המזמורים שנאמרו בארץ ישראל והמזמורים שנאמרו בבבל: בני ארץ ישראל אמרו תהי' קכ-קלו, ואילו בני בבל אמרו תהי' קמה-קנ. בשבתות ובחגים כללו מזמוריהם של בני ארץ ישראל גם את ששת המזמורים של בני בבל, אבל בלי שניתן להם איזה מעמד מיוחד: הם (כלומר: המזמורים קכ-קנ) נאמרו בהעלם אחד עם שאר המזמורים לפי סדר הפרקים במקרא".²³

בהמשך מעלה פליישר השערה לגבי השלבים של ההשפעה הבבלית, שהביאה לאימוץ "ששת המזמורים (הבבליים) של כל יום" ולקיצור השיר' בכלל – ועד לביטולו כליל, בימי החול.

לאור דברי פליישר, לא קשה להבין, שכשם ש'ברוך שאמר' מבליט את מערכת המזמורים הבבלית ואינו קיים בנוסח ארץ-ישראל המקורי, כך ניתן להניח, שלא היה מקום ל'יהי כבוד' לבוא לפני מערכת זאת.

העובדה, שמסכת סופרים מזכירה את אמירת 'יהי כבוד' – אינה סותרת את טענתי, שהלקט שלנו הוא תוצר הנוסח הבבלי. גם אם נניח, שמסכת סופרים מייצגת נוסח ארץ-ישראלי (ופליישר כידוע, חולק על כך וסבור, שמטרתה – להשפיע על שינויים בנוסח זה),²⁴ הרי שאין בניסוח של בעל מסכת סופרים כל פירוט של פסוקים, הדומה ללקט שלנו, וכנראה, מדובר על לקט אחר.²⁵ גם העובדה, שבכתבי-גניזה רבים, המייצגים נוסח ארץ-ישראלי מובהק – יש רמיזה לאמירת "יהי כבוד" ו"הודו לה' " בתפילת השחרית, אינה הוכחה, שמדובר בלקט שלנו.

לעומת זאת, מצאנו במנהג ארץ ישראל לקט פסוקים אחר, הפותח ב"יהי כבוד".²⁶

יהי כבוד ה' לעולם, ישמח ה' במעשיו.

ישמח ישראל בעושיו, בני ציון יגילו במלכם.

ימלך ה' לעולם, אלהיך ציון – לדור ודור הללויה.

ברוך ה' אלהים, אלהי ישראל, עשה נפלאות לבדו.

52, ואילו כתבי-יד, שמציינים אמירת 'ברוך שאמר' לפני תהילים קמה, מייצגים מנהג שונה, שמבליט את 'ששת המזמורים שבכל יום', והוא מנהג, שהושפע מהמנהג הבבלי.

21. לעיל הערה 19.

22. עי' פליישר, (לעיל הערה 19), פרק רביעי 'תפילת השיר' עמ' 215-257.

23. פליישר, שם עמ' 242.

24. לדוגמה: ראה פליישר, שם עמ' 201. וראה עוד שם, המפתח הכללי, בתתי-הערכים שבתוך הערך 'מסכת סופרים'.

25. כשם שלא ברור לנו מהו "ה' מלך", שצוין באותו משפט (היגער פירש: מזמור צו – " ה' מלך, תגל הארץ וכו'", ואילו מילר פירש (מסכת סופרים, מהדורת יואל מילר, עמ' 248), שהכוונה להיגד "ה' מלך, ה' מלך, ה' ימלך לעולם ועד". – כך לא ברור לנו, מהי הכוונה בלקט "יהי כבוד".

26. כתי' קמברידג' (TS 8H 11/7) והופיע גם אצל פליישר, (לעיל הערה 19), עמ' 191. בכת"י זה מופיעה לפני הלקט – ברכה (אשר בחר בדויד עבדו...) ולאחריו המילים הראשונות מדהי"א, ט"ז ח (הודו לד', קראו בשמו).

וברוך שם כבודו לעולם, וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן!

נוסח דומה ומורחב מעט נמצא בשני מקורות גניזה אחרים,²⁷ ובהם נוספו, בין הפסוק הראשון לבין הפסוק השני, עוד שלושה פסוקים (תהילים, קיג): יהי שם ה' מְבֹרָךְ מעתה ועד עולם; ממזרח שמש עד מבואו – מהלל שם ה'; רם על כל גוים ה', על השמים – כבודו.

כבר פליישר הסב תשומת לבנו, כי דגם זה של לקט פסוקי 'יהי כבוד' – מתאים יותר לדברי מסכת סופרים – בגלל הפסוק המסיים של הלקט.²⁸ בכמה כתבי-יד, המייצגים את הנוסח הארץ-ישראלי, מופיעה רק רמיזה למתפלל, שיש לומר "יהי כבוד וגו'". פליישר עסק בכתבי-יד אלו – כדי להוכיח מהם, שלפי המנהג הארץ-ישראלי נאמרו המזמורים המיוחדים לאותו חג – בצמוד לפסקאות: 'יהי כבוד' ו'הודו לה', קראו בשמו'.²⁹ ניתן אם כן להניח, שבכל הרמיזות הללו – הכוונה ללקט הקצר, שזה עתה תיארו אותנו, ולא ל'יהי כבוד' המוכר לנו.

עצם העובדה, שהרמיזות מופיעות בסדרים, המתארים תפילת שחרית בשבת או בימי-מועד, אינה מעידה, ש'יהי כבוד' לא נאמר בימי חול. הסתפקות הסופר בציון רמז – בלי לפרט את הפסוקים – מעידה, שהלקט מוכר למתפלל, ואמנם יש בידינו גם מקורות, אשר בהם מופיעה תפילת חול, והלקט הקצר של 'יהי כבוד' מופיע שם במפורט.³⁰

בין שרידי הגניזה נמצאים כתבי-יד רבים, הנחשבים – כמייצגי מסורת תפילה בבלי, שכתוב בהם הלקט: 'יהי כבוד' – בנוסח המוכר לנו ובמיקום שבין 'ברוך שאמר' ובין 'תהילה לדוד'.³¹ לדיון נפרד ראויים שני כתבי-יד שמצאתי, אשר בהם מופיע באופן מלא ומפורט 'יהי כבוד' בנוסח שלנו לאחר 'ברוך שאמר'. כתבי-יד אלו אינם מייצגים, לדעתי, נוסח ארץ-ישראלי.

27. נוסח זה נמצא בכתב-יד קמברידג' (Add 3160/5), שפורסם ע"י מאן (לעיל הערה 19, עמ' 325, פרמנט 13), אלא שהוא לא פירט את הפסוקים (אבל ציין אותם בהקשר אחר בעמ' 276 הערה 23). הנוסח המלא לענייננו הובא אצל פליישר, שם, עמ' 238. המקור האחר הוא כתב-יד סנט פטרבורג (אוסף אנטונין) 993, אשר פורסם בשעתו ע"י שי אסף, 'מסדר התפילה בארץ ישראל', בתוך י' בער, י' גוטמן ומ' שובה (עורכים), ספר דינבורג, ירושלים תש"ט, עמ' 116 – 130.

28. במסכת סופרים יח, ג (היגער, עמ' 313): "בימים הראשונים של פסח הוא צריך לומר יהי כבוד ה' לעולם וכל העם בעמידה עד וברוך שם כבודו לעולם, ויושבין ואומרין כל ענין של מזמורות." מכאן למד פליישר (שם, עמ' 189 הערה 148), שכך הסתיים הלקט יהי כבוד של בעל ההלכה, ועל-כן הדגיש פליישר את הדמיון בין כתבי-היד שלקט קצר זה מופיע ובין בהם, זה ובין הנאמר במסכת סופרים.

29. ראה פליישר שם עמ' 196. דוגמאות לניסוחי רמיזות כאלו – מובאות אצלו לרוב כגון עמ' 193 (TS 10H 3/5) "תפילת בוקר יום ראש חודש: יקול (יאמר) יהי כבוד ה' לעולם וגו', הודו לה' קראו בשמו וגו', רוממו ה' אלהינו כול כמא כתבנא אלי (כמו שכתבנו עד)...". דוגמאות נוספות נמצאות שם בעמ' 195, 196, 198 ועוד.

30. כתב יד קמברידג' שהוזכר לעיל הערה 26. ההקשר הוא תפילת השחר בחול. גם כת"י אנטונין 993, שהוזכר בהערה 27, כולל תפילה ליום חול, ושם 'יהי כבוד' פותח את החלק של תפילת השחר, כיוון שהסופר הגדיר את מה שלפניו כן – בכרכות השחר (ראה הסברו המשכנע של פליישר, שם, עמ' 232 הערה 65). ראוי להוסיף כאן את מה שכתב אברהם מרמרשטיין (ראה לעיל הערה 9) לגבי אמירת 'יהי כבוד' בכל יום: מרמרשטיין חולק שם על אלבוגן, אשר סבר בעקבות מסכת סופרים, כי 'יהי כבוד' נאמר רק בשבתות וחגים. מרמרשטיין מביא ראיה מתוך כת"י אדלר 3844, אשר בו נאמר המסתיים במילים: "לכך תקנו חכמים לומר בכל יום שחרית יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו". הגם שלא ברור, אם כת"י זה מייצג נוסח ארץ-ישראלי או בבלי, ברור כיום, ש'יהי כבוד' לא נאמר רק במועדים מיוחדים, כפי שסבר אלבוגן.

31. כגון כת"י קמברידג' (F19687) T-S 10 H 2.8 וכן T-S AS 107.222 (F34357). בשניהם נוסח הלקט כולל את הפסוק עצו עצה ותופר'. עוד שני כת"י, שבהם מופיע 'יהי כבוד' (T-S AS 107.209 (F34357); T-S AS 110.24 (F34360 I)). כמו-כן נמצא בכת"י (F19719) T-S 8 H 9.7 הנוסח הרגיל ללא עצו עצה וגם ללא (14): כי חר ד' בציון ו(15) כי יעקב בחר וכן ללא (18) 'ד' הושיעה', כלומר רק 15 פסוקים כמו הנוסח המצוי בסידור רס"ג. בהזדמנות זו אני מבקש להביע תודתי העמוקה לד"ר אורי ארליך מאוניברסיטת בן גוריון, שהעביר לי בנפש חפצה רשימה ממוחשבת – מתוך קטלוג 'מפעל התפילה' של כת"י, אשר הפיקה 'יהי כבוד' מופיעה בהם, ובכך הוא אפשר לי לבדוק את השערותיי.

הראשון: כת"י הספרייה הבריטית Or. 10841 (אוסף Gaster 1323), אשר בו מופיע 'יהי כבוד' במבנה ובהיקף זהים למופיע בסידור רס"ג (כלומר עם הפסוק 'עצו עצה ותופר'). ממשכים את הלפט (ברצף השורה, אבל תוך כדי רווח) – הפסוקים: 'אשרי תמימי דרך' וכו' 'אשרי יושבי ביתך' וכו', והקטע 'תהלה לדוד' (מזמור קמ"ה) – פותח פיסקה חדשה.

כת"י זה, המכיל רק 5 דפים, מתחיל בקטע מברכות-השחר ומסיים בסוף תהילים קמח, ולכן אי-אפשר לדעת, אם הוא של חול או של שבת או של חג. 'יהי כבוד' מופיע מיד אחרי 'ברוך שאמר', ונוסח הפתיחה שלו ל'ברוך שאמר' קצר יותר מזה, המופיע אצל רס"ג, ודומה לזה, המופיע בסדר רב עמרם גאון בכת"י זלצבורג. **בקטלוג המכון לכתבי היד שבירושלים – מזוהה כת"י זה עם הגניזה, אך, למיטב ידיעתי, לא פורסם כת"י זה או נידון על-ידי חוקר כלשהו.** ייתכן, שהוא מאוחר יחסית, ובנסיבות לא ברורות – יוחס לכתבי-הגניזה.

השני: כת"י סנט פטרבורג (אוסף אנטונין) 995 (Evr. III B 995), אשר פורסם ע"י אסף,³² אלא שהוא לא הביא את כל הפסוקים, המופיעים שם בלפט 'יהי כבוד', ויש בו שינויים מעטים ביחס ללפט המוכר בשני סידורי הגאונים.³³

אסף לא קבע מפורשות את מקורו של כתב-יד זה. על סמך ההוראות בערבית לחזן; הוא רק ציין, "שמקורו בארץ דוברי ערבית". וידר קבע במקום אחר, שהמשפטים: 'ברוך מעביר אפילה ומביא אורה', 'ברוך שאין לפניו לא עִנְלָה ולא שכחה', אשר מופיעים לעתים בחלק הראשון של 'ברוך שאמר' – "...מופיעים בנוסחים, המשתייכים לתחום הבבלי: סידור רס"ג, ספר התפילה לרמב"ם...".³⁴ על-פי קביעתו זו של וידר ניתן לשער, שכת"י אנטונין 995 מייצג נוסח בבלי, ולא ארץ-ישראלי.³⁵

אמנם לאחרונה טען ארליך, כי כת"י אנטונין הוא סידור ארץ-ישראלי מובהק, וכפתרון לקשיים, הכרוכים בזיהוי זה – העלה השערה, שהוא אף נוסח ארץ-ישראלי, הקדום מהנוסח הארץ-ישראלי המקובל, אך הצעתו המנומקת אינה יוצאת מכלל סברה.³⁶ סביר להניח, שזהותו של כת"י אנטונין עוד תעסיק את החוקרים בעתיד.

32. (לעיל הערה 27) עמ' 123.

33. בלפט הפסוקים אשר בכת"י זה, נוספו לפסוקים: (2) יהי שם ה' מבורך; (3) ממזרח שמש; (4) רם על כל גויים (תהילים ק"ג 2-4) – שני הפסוקים הנוספים שבמזמור: 'מי כה' אלהינו; המשפילי לראות'. כמו-כן נמצא הפסוק: 'עצו עצה ותופר'. בסוף הלפט יש שינוי (הפסוק 14): 'כי בחר ה' בציון' – מופיע אחרי 'כי לא יטש ה' עמו' (16), ולא כמו הנוסח המוכר לנו), ויש תוספת ('כי אתה ה' טוב [וסלח] ורב חסד לכל קוראיך' 'כי אל רחום'. כאן מסתיים הדף, ואין לו המשך עד אחר פסוקי דזמרה).

34. נ' וידר, **התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב**, כרך ב, ירושלים תשנ"ח, עמ' 489.

35. וידר עצמו הזכיר את כת"י אנטונין 995 במפורש (**שם**, כרך א, עמ' 244) בקשר לברכה הייחודית "אשר בחר בדוד עבדו", המצויה באותה תפילת שחרית. מתוך דיונו שם ניכר בשני מקומות, שהנוסח של הברכה בכת"י זה הוא פיתוח מאוחר של הברכה המקורית (גם העובדה, שהברכה הועברה מערבית לשחרית – מעידה על כך). וידר אינו אומר מאומה לגבי מקורו של כת"י, ואם ניתן לקשור אותו למנהג ארץ-ישראלי. בסוף מאמרו שם הוא אמנם דן בנוסח א"י, אבל רק לענין החתימה בעמידה, אם מזכירים 'אלוהי דוד' ביבונה ירושלים'.

36. א' ארליך, 'ברכת גבורות קדושת השם והדעת בנוסח התפילה הקדום לאור קטע חדש מסידור על-פי מנהג ארץ ישראל', **תרביץ**, עג (תשס"ד), עמ' 555-584. ארליך מודה במאמרו, שבנוסח העמידה שבכת"י אנטונין 995 יש חריגות רבות מהנוסח, המייצג את סידור א"י, ודווקא ניכרת קירבה לשונית בין הנוסח שלו ובין מה שמקובל כנוסח בבלי. הפתרון שארליך מעלה הוא, כי כת"י זה עם כמה עדים בודדים נוספים, אינו מייצג השפעות בבליות – כפי שהציג את העדים יחזקאל לוגר במחקרו (תפילת העמידה לחול על-פי הגניזה הקהירית, ירושלים תשס"א). ראה דבריו במבוא על השפעות בבליות וכן הדיון על ברכת קדושת השם עמ' 63-72), אלא מייצג נוסח ארץ-ישראלי קדום ביותר, אשר ממנו התפתחו נוסח א"י המוכר לנו ונוסח בבלי. פתרון חדשני זה, המבוסס על הנחות לוגיות אפשריות, מתעלם מטענות של קודמיו. לדוגמה, טענות וידר (לעיל הערה 34), שברכת 'אשר בחר בדוד

נסכם אפוא את דברינו:

לקט 'יהי כבוד', המוכר לנו – מקורו בנוסח התפילה הבבלי, ובה הוא מופיע לפני מזמור קמ"ה. הלקט נוצר, ככל הנראה, בשלהי התקופה התלמודית, וניסוחו המעוצב מוכר כבר לרב עמרם גאון ולרב סעדיה גאון.

אמנם גם בשרידים הארץ-ישראליים שבגניזה נמצא בשחרית לקט, הפותח בפסוק 'יהי כבוד', אך הלקט קצר יותר, ורוב הפסוקים שבו – שונים. הלקט הארץ-ישראלי – אין מקומו לפני מזמור קמה, שהרי בארץ ישראל לא נהגו לומר מזמור זה בפני עצמו.

תפקידו הליטורגי של הלקט

גם אם נראה, שהיה הבדל בין נוסח ארץ ישראל ובין נוסח בבל בהרכב הלקט 'יהי כבוד', בהיקפו ובמיקומו – ניתן לראות בעליל, שתפקידם הליטורגי היה דומה:

בסידור רס"ג, המייצג את הנוסח הבבלי, ראינו, שפסוקי 'יהי כבוד' והפסוק 'ברוך ד' לעולם אמן ואמן' הם המסגרת סביב אמירת ששת המזמורים קמ"ה-ק"ו. מסגרת חיצונית נוספת לה היא הברכות. הראשונה חותמת במילים: 'מלך מהולל בדברי שיר וְתוֹשָׁבְחוֹת לעולם ועד', והאחרונה ('ישתבח') חותמת במילים: 'מלך אל חי וקיים לעולמים'. בשחרית של שבת – המסגרת דומה, אלא שלברכה הראשונה נוספה הפתיחה החגיגית: 'ברוך שאמר', ולפני הברכה המסיימת 'ישתבח' – נתווסף הקטע 'נשמת כל חי'.

באופן דומה משמש 'יהי כבוד' בנוסח הארץ-ישראלי, כאשר הוא מוזכר בפירוט או ברמז, בתפילת שחרית. בשחרית של חול מצאנו מסגרת של ברכות קודמות ומסיימות: ³⁷ הברכה המקדימה – חתימתה: 'מלך מהולל התשבחות', ולאחריה – 'יהי כבוד', שיר המעלות ו'השיר' כולו [=תהילים קכ"ג]. הברכה בסוף פותחת ב'יהללוך', וחותרת – ב'מהולל התשבחות'.³⁸ בכמה כתבי-יד, המתוארים ע"י פליישר וקשורים לשחרית של שבת³⁹ – מוזכרים 'יהי כבוד' ו'הודו לה' קראו בשמו' רק ברמז ללא פירוט, והם מקדימים את 'מזמור שיר ליום השבת' (המזמור של היום), ובשחרית של מועד, כגון יום הכיפורים, הם מקדימים את מזמורי החג.⁴⁰

עבדו' במיקומה ובניסוחה בכת"י זה, מייצגת שלב מאוחר ולא קדום – בהתפתחות הברכה.

37. כת"י אוקספורד 2700, אשר תואר אצל פליישר שם עמ' 233. בכת"י אחר (קמברידג' Add 3160/5, אשר הוצג לעיל הערה 27) – יש מבנה דומה: בתחילה ברכה, שחתימתה 'מלך מהולל בכל התשבחות'; לקט 'יהי כבוד' (הקצר), אשר מסתיים בפסוק 'ברוך שם כבודו לעולם, וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן'. בהמשך – פסוקים שונים, שפליישר מזהה בהם שרידים לשיר' של חול, ולאחר לקט פסוקים ארוך – יש קטע מסיים: 'אילו פינו מלא שירה', המוכר לנו מינשמת כל חי, אלא שסופו חסר, וכתב-היד נקטע במילה 'יִמְחַלְאִים'.

38. ראה וידר (לעיל הערה 34) עמ' 121, המדגיש, כי נוסח החתימה שבגניזה: "מהולל התשבחות" – ללא המלה 'מלך', וכן התשבחות בה"א ולא בבי"ת הוא הנוסח האותנטי.

39. כגון: כת"י קמברידג' T-S 6H 6/6, המתואר אצל פליישר בפירוט רב בעמ' 246; כת"י קמברידג' T-S Misc. 24.137.9, אשר מופיע אצל פליישר עמ' 262.

40. כת"י אוקספורד 2721/13, המתואר אצל פליישר עמ' 196. אבל היוצא מכלל תבנית זו הוא כת"י קמברידג' T-S H12/11 (פליישר עמ' 226), שיש בו שחרית לפורים, ושם השיר ואבזריו נאמרים עוד לפני 'ברוך שאמר', מזמור צ"ב בא מיד לאחר 'ברוך שאמר' והוא קודם ל'יהי כבוד', אשר מקדים את 'יתהילה לדוד', כפי שאנו מכירים מהנוסח הבבלי. פליישר מסביר שם תופעה זו בכך ששחרית לפורים נתפסת כסדר של חול. על כל פנים, יש כאן דמיון רב לדגם הבבלי.

מכל מקום, רואים אנו, כי לקט הפסוקים 'יהי כבוד' – משמש מעין הקדמה לקראת אמירת מזמורים בעלי חשיבות יתרה, ותפקיד ליטורגי זה שמור לו – הן בנוסח הארוך של הלקט במנהג הבבלי והן בנוסח הקצר של הלקט במנהג הארץ-ישראלי.

אם נשים לב, הרי גם בימינו ממשיכה המסגרת הבבליה להתקיים: לפני ששת המזמורים קמה-קנ מופיע 'יהי כבוד', ולקט אחר של ארבעה פסוקי שבח – לאחריהם.⁴¹ פסוקי שבח אלו, אשר וידר מכנה אותם דוקסולוגיות (פסוקי מקרא, שמובעת בהם תהילת האל לנצח, המשמשים פתיחה וחתימה לאוסף מזמורים או פסוקים),⁴² הם, למעשה, הרחבה של תפקידם בספר תהילים, אשר בו שלושה מהם חותמים ספר.⁴³ תופעה ליטורגית זו שכיחה בתפילות הקראים, כאשר הפסוק 'ברוך ה' לעולם, אמן ואמן' – משמש מעין חתימה ללקטים של פסוקים.

ההצעה, ש'לקט' 'יהי כבוד' הוא מסגרת לפסוקי דזמרה, מבוססת על הנחה, שששת המזמורים הם פסוקי דזמרה. זהו הפירוש המקובל לדברי הבבלי על דברי ר' יוסי: "יהי חלקי עם גומרי הלל בכל יום" – "כי קאמרינן – בפסוקי דזמרא".⁴⁴

כיוון אחר מציע משה ויינפלד, כאשר הוא טוען, שהלקט 'יהי כבוד' הוא, למעשה, 'פסוקי דזמרה' המוזכרים בתלמוד.⁴⁵ לטענתו, זו הסיבה, שנקבע הכינוי 'פסוקי דזמרה', ולא 'פסקי דזמרה'. אך טענה זו נסתרה לשונית על-ידי וידר, המוכיח שהמונח 'פסקין/פסקין' – משמעו: פרק או פרשה (Section).⁴⁶

בניגוד להצגת הלקט כפתיחה של 'פסוקי דזמרה' – יש שהדגישו את זיקתו העיקרית למזמור קמה הסמוך לו.

41. תהילים, פ"ט, נג (ברוך ה' לעולם, אמן ואמן); שם, קל"ה, כא (ברוך ה' מציון, שכן ירושלים, הללויה); שם, ע"ב, יח-יט (ברוך ה' אלקים... וימלא כבודו את כל הארץ, אמן ואמן).

42. ראה נ' וידר, 'מנהג ארץ ישראל הקדמון מקורות חדשים' בתוך ספרו **התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב**, א, ירושלים תשנ"ח, עמ' 108 – 125.

43. וידר העמיד אותנו על כך, שמהר"ם מרוטנבורג ראה בפסוקים אלו תחליף הלכתי לחתימת פסוקי דזמרה (שם, עמ' 118, הערה 47), וגם על כך שבסידור רב סעדיה גאון יש רק פסוק אחד לחתימה (ברוך ה' לעולם וכו'), ואילו שאר הפסוקים הם, כנראה, תוספת מאוחרת יותר (שם, עמ' 119).

לענייננו – שתי עובדות אלו מצביעות על המגמה של השימוש בפסוקי נצחיות כפתיחה וכחתימה למזמורים. לא מצאתי חוקר נוסף, שעסק בכפילות של החתימות – זו בעלת הברכה התקנית ('ברוך שאמר' וישתבח) וזו בעלת השימוש בדוקסולוגיות. ייתכן, שהכפילות היא תוצאה ושריד של תהליכי ההתלבטות ההלכתית וההסתניגות מִבְּכֹחַ שאינן בתלמוד. שרידיה של הסתייגות זו – קיימים אצל רס"ג, ואפילו כאשר הוא מצוין את 'ברוך שאמר' וישתבח'. ראה מאמרו של היינמן 'על יחסו של רס"ג, לשינוי מטבע התפילה' (י' היינמן, **עיוני תפילה**, ירושלים תשמ"א, עמ' 110-126).

44. בבלי, שבת, ק"ח ע"ב. אמנם נראה, שרש"י שם מעיר, שאין שום מזמור בפסוקי דזמרה, הראוי להיקרא בשם 'הלל', כי אם שני מזמורים של הלולים: 'הללו את ה' מן השמים' (קמ"ח) ו'הללו אל בקדשו' (ק"ט), אבל דברי מסכת סופרים 'יושבת המזמורים של כל יום' (לעיל הערה 17) וכן דברי ר' יצחק אלפסי (רי"ף, שבת, מד ע"א) "ומאי ניהו? מתהילה לדוד עד כל הנשמה" – מצביעים על המגמה המקובלת לקרוא לכל רצף המזמורים "פסוקי דזמרה". וראה סיכום הדברים אצל ז' יעבץ, **מקור הברכות**, ברלין תר"ע, עמ' 62-63.

45. הצעתו של ויינפלד במאמרו 'עקבות של קדושת יוצר ופסוקי דזמרה במגילת קומראן ובספר בן סירא'. המאמר פורסם לראשונה בתרביץ מה (תשל"ו), ואח"כ – בספרו: **הליטורגיה היהודית הקדומה**, ירושלים תשס"ד, עמ' 167-178.

46. וידר בספרו (לעיל הערה 42) עמ' 352 הערה 5. ויינפלד אינו הראשון, שהציע הצעה זו. הוא גם רומז בדבריו על ההשערה, שהעלה מאן במאמרו (לעיל הערה 19) עמ' 276. מאן ביקש בכך לתרץ את העובדה, שלא מצא בנוסח הארץ-ישראלי שבגניזה את ששת המזמורים, שאנו רגילים לכוונתם 'פסוקי דזמרה'. ראוי להדגיש, שפירושו של מאן התייחס ללקט הפסוקים הקצר שתואר לעיל (ראה הערה 27).

כבר הזכרנו לעיל הדגשת ההיבט המספרי של פסוקי הלקט: כיוון שבמזמור קמ"ה יש 21 פסוקים, חיפשו פרשנים קשר מספרי כזה עם 'יהי כבוד': מנוסחי הסידורים הקדומים – ברור, שאין יותר מ-18 פסוקים, ולרוב – אף פחות מכך.⁴⁷ לכן כדי להגיע ל-21 פסוקים – יש צורך להוסיף פסוקים שאינם במקור. השימוש במספר הטיפולוגי 21, לא לפסוקים, כי אם לאזכרות שם הויה – אפשרי כבר בנוסחים הקדומים, אולם גם כאן תהו רבים מהפרשנים, כיצד ניתן להגיע למספר זה, וחלקם הסתפק ב-18 אזכרות.⁴⁸

גם בהיבט התוכני יש שחתרו להדגיש את הקשר בין הלקט ובין מזמור קמ"ה:

ויינפלד מצביע על כך שתשעת הפסוקים הראשונים של יהי כבוד – מעלים בצורות שונות את 'שם ה'" את 'כבוד ה'" ואת 'מלכות ה'" – בהדגשת נצחיותם ('לעולם', 'לדור ודור', 'עולם ועד'). אלו הם היסודות של 'שם כבוד מלכותו לעולם ועד' – המענה, שהיה נהוג בבית המקדש.⁴⁹ בכך, לדעתו, משמש הלקט בתפקיד ליטורגי מקביל לתופעה, שנמצאה באחת ממגילות קומרן,⁵⁰ אשר בה מופיע טקסט דומה למזמור קמה, כאשר לאחר כל פסוק – יש מענה: 'ברוך ידוד וברוך שמו לעולם ועד'.

פירושו של ויינפלד רואה את החלק הראשון כגרעין הלקט (תשעת הפסוקים הראשונים, עד 'אבדו גויים מארצו'), ואילו הפסוקים שאחריו 'באים בדרך האסוציאציה'.⁵¹ למרות העובדה, שויינפלד מסתמך על הפרשנות, הסופרת 21 אזכרות בלקט, כדי להוכיח את הקשר ההדוק שבין 'יהי כבוד' ובין מזמור קמה – אין הוא מוצא הסבר תוכני לכל הלקט; ושמה מפני שרצה להדגיש דווקא את הדמיון לתופעה במגילת קומרן. את הרעיון הפרשני שלו על נצחיות שם האל כבודו ומלכותו – היה אפשר, לדעתי, להרחיב גם על מעשיו ועל רצונו של האל, ובכללו – גם על בחירת ישראל.

הזיקה בין הלקט ובין מה שבא אחריו – נידונה בכיוון אחר בהסברו של צימלס:⁵²

47. בסדר רב עמרים גאון אין יותר מ-18 פסוקים עד 'ה' הושיעה, המלך יעננו ביום קראנו'. רק בכת"י אוקספורד (נויבאור 1095), המייצג את מנהג צפון צרפת, שיש בו שלושה פסוקי 'אשרי', הרי אם נצרפם – ניתן להגיע ל-21. ראה חילופי הגרסאות במהדורת גולדשמידט, עמ' ט.

בסידור רב סעדיה גאון (מהדורת דוידזון ואסף, המבוססת על כת"י אוקספורד) – יש סה"כ 17 פסוקים. עם זאת, קשה להתעלם מכך שבסידור רס"ג, בנוסח של דוידזון ואסף, המספר אינו נראה מקרי – 15 פסוקים עד 'ונחלתו לא יעזוב', ובכללם – הפסוק הנוסף 'עצו עצה וכו''. הפסוק הנוסף יוצא דופן משתי בחינות: הוא לקוח מישעיה, ולא מתהילים, ואין בו אזכרה.

מלבד זאת, קשה לראות את תרומתו מבחינת התוכן או הקישור בין הפסוקים, אבל ראוי לשים לב, כי המספר 15 מבליט את הפסוק המדומה: 'ד' מלך, ד' מלך וכו''. בציר האמצע של לקט הפסוקים, בדיוק כשם שהפסוק 'כבוד מלכותך יאמרו וכו' הוא ציר האמצע – הפסוק ה-11 מתוך 21 – במזמור קמה 'תהילה לדוד'. על רעיון ציר האמצע במזמור קמ"ה ראה ר' קימלמן במאמרו, ובפרט שם בעמ' 50-51. (R. R. Kimelman, 'Psalm 145 – theme', *Journal of Biblical Literature* 113, 1 (1994), pp. 37-58.)

48. ראה לעיל הערה 10 על הדעות השונות לגבי מספר האזכרות שבלקט. לגבי המשמעות למספר 18 – ראה י"מ תא שמע, **התפילה האשכנזית הקדומה**, ירושלים תשס"ג, עמ' 49. לגבי המשמעות, שייחסו למספר 19 – ראה **פירושי הסידור לרוקח** (לעיל הערה 10) עמ' קלו. לגבי משמעות הקשר, הנוצר לאור המספר 21, בין 'יהי כבוד' לבין מזמור קמ"ה – ראה פירושו של א' מונק, **עולם התפילות**, א, ירושלים תשל"ח, עמ' עט – פא.

49. מי ויינפלד (לעיל הערה 45), עמ' 176-177.

50. הכוונה למגילת 11Q Psa. ראה: J. A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumran Cave II*, Oxford 1965. pp. 37-38.

ויינפלד הולך בעקבות דיונו של משה גושן-גוטשטיין (ראה וינפלד, שם, הערה 58).

51. ראה ויינפלד, שם, הערה 69.

52. יחיאל צימלס, 'חקירות בסידור רב סעדיה (פסוק והוא רחום ומקומו בסידור התפילה)' בתוך י"ל פישמן (עורך),

המבנה עפ"י הסברו של צימלס – מחלק אף הוא את הלקט לשני חלקים: החלק הראשון הוא לקט הפסוקים המקורי; החלק השני, אשר מתחיל בפסוק "והוא רחום", מהווה – יחד עם הפסוקים הבאים אחריו (ובכללם – שני הפסוקים הפותחים ב'אשרי'), את הפתיחה והקישור לקובץ המזמורים קמה-קנ. לפי פירושו של צימלס, 'והוא רחום' אינו הסיום של 'יהי כבוד', אלא תחילתם של ששת מזמורי ההלל שבכל יום.⁵³

לשני חוקרים אלו קדם כבר לאנדא, אשר הציע מקבילות רעיוניות בין פסוקים בלקט ובין פסוקים משאר המזמורים.⁵⁴ באופן מובן הוא מצביע על הקבלות הן עם מזמור קמ"ה בענין שבת מעשיו ומלכותו של האל, והן עם מזמורים נוספים.⁵⁵

נמצאנו למדים, שיש הקושרים את הלקט בזיקה ישירה למזמור קמה בין בתוכן (ויינפלד), בין בעזרת המספר 21. לעומתם, אחרים קושרים את פסוקי הלקט גם עם שאר המזמורים בהמשך (לאנדא), ויש שאינם מחפשים קשרים רעיוניים, אך מדגישים, שסוף הלקט, בהיותו פתיחה מוכרת, הוא מבוא למזמורי שחרית של הציבור (צימלס).⁵⁶

מעבר לעובדה, שניתן לגלות בעיות בכל אחת מגישות אלו, מכיוון שאינן מתייחסות לתפקידם של כל אחד מפסוקי הלקט – ניכר, שהן בהסברים המספריים והן בהסברים הרעיוניים – קשה להסביר את סדר הפסוקים.

רב סעדיה גאון קובץ תורני מדעי, ירושלים תשי"ג. עמי תקלו – תקמב.

53. צימלס אינו עוסק באופן ישיר ומובהק בשאלת תפקידו של הלקט 'יהי כבוד'. במאמרו הוא מבקש להוכיח, כי הפסוק 'והוא רחום' הוא פסוק פותח לתפילות הציבור, ועל כן מוצאים אותו בהן. במנהגים רבים הוא נאמר בפתיחת ערבית; במנהגי עדות תימן, מצרים ופרס – נאמר לפני מנחה, ולעתים – לפני קדושה דסדרה בשחרית. (בנוסח א"י הקדום הוא אף נמצא לפני ברכת יוצר בשחרית). על רקע זה צריך, לדעתו, להסביר את הימצאותו של הפסוק בפסוקי דזמרה, ובמיוחד – במקום שנתפס כתחילתם.

54. ר' אברהם (בן רפאל לאנדא) מצינוב (1789-1875) בספרו **ועש אברהם**, לודז' תרצ"ו, עמ' רט ואילך. ראוי לציין, שבדיון אחר על לקט הפסוקים בסוף 'הודו' – לא מצליח ר' אברהם להציע קשרים, והוא טוען, "שאינו סדר וחבור לפסוקים הללו המלוקטים" וקריאתם נעוצה בסגולה שייחסו להם. ראה בספרו עמ' קצד.

55. פסוקי תהילים קמ"ו, ג-ד 'אל תבטחו בנדיבים...' 'תצא רוחו...' מקבילים לתיאורים: 'רבות מחשבות בלב איש (11) ... הוא צוה ויעמד' (13) שבלקט. שבת ירושלים ובניינה במזמור קמ"ז – מקביל ליכי בחר ד' בצינון (14). כמו-כן 'הללו את ד' מן השמים' (קמ"ח, א) ו'הללו את ה' מן הארץ' (שם, ז) מקביל ל'ישמחו השמים ותגל הארץ' (7).

56. מעניין לראות, שלגישות השונות למבנה הטקסט ולזיקתו להמשך – יש ביטוי קליגרפי במחזורים הקדומים. בסידורים ובמחזורים, שנכתבו בימי הביניים, נתן הסופר את הדעת גם לצורה הגרפית של רישום הקטעים, ופסקאות חדשות מייצגות חלקים, שחל בהם שינוי באופן אמירת הקטע, או בפרשנות למבנה התפילה. כך ניתן לראות בסידורי תימן, ש'יהי כבוד' הוא פתיחה לפסוקי דזמרה: "תם יקולון פיסוקי הזמירות וזו היא". לפני הפסוק 'והוא רחום' – יש רווח, ולפני 'תהילה לדוד' – יש שוב רווח.

כך הוא בשני סידורים מהמאה ה-16 (JTS 4833, F25734; JTS 4463, F25365), וכן – בסידור מהמאה ה-18 (JTS 4422, F25324) ללא רווח לפני 'והוא רחום' ושינוי גופן ב'תהילה לדוד'.

ברבים מסידורי גרמניה וצרפת רק 'אשרי' מופרד מ'יהי כבוד' (מנהג אשכנז המערבי במאה ה-14 – כתי"י וטיקן F373, 326 וכן גרמניה המאה ה-15-16 (JTS 4057, F24959), ובחלק מהסידורים, המייצגים את מנהג צרפת (כגון: Parma3136, F13878) מופיעים כמה פסוקי 'אשרי', והם מופרדים מהלקט על-ידי רווח או שינויים בגופן. לעומת זאת, בסידור המיוחס לאיטליה מהמאה ה-15 הרי בנוסף להפרדה בין הלקט ופסוקי 'אשרי' – יש הפרדה גם בין שלושת פסוקי 'אשרי' ובין 'תהילה לדוד' (JTS 4063, F24956). כמו-כן בסידור מגרמניה מהמאה ה-14-15 (JTS 4182, F25084) – הפסוק 'אשרי תמימי דרך' קיים וצמוד ללקט, אם כי בשורה נפרדת, ותיבת 'אשרי' (יושבי ביתך) כתובה באות גדולה, הפותחת קטע חדש. לעומת זאת, בסידור נוסח ספרד מהמאה ה-15, שמקורו אינו ברור (JTS 4067, F24969) – פסוקי 'והוא רחום' ושני פסוקי 'אשרי' נמצאים ברצף ישיר בתוך הלקט, והתיבה 'תהילה' (לדוד) כתובה באות גדולה ובולטת. בדיקה מעמיקה ומקיפה של ההיבט הגרפי – חורגת מעבר לגבולות מאמרנו.

סדר הפסוקים בלקט

שאלת סדר הופעתם של הפסוקים בתוך הלקט שלפנינו תבוא על פתרונה, לדעתי, אם נשים לב לעובדה, כי הפסוקים קשורים זה בזה על דרך השרשור. התופעה הסגנונית של שרשור מופיעה כבר במקרא, ועמד עליה בהרחבה גויטיין, כשהוא מדגימה בשירי-המעלות בתהילים.⁵⁷ אף מירסקי עמד על התפתחות האמצעי הסגנוני: 'פתח במה שסיים' – החל מהמקרא, דרך המשנה ועד פייטני ארץ ישראל ואשכנז.⁵⁸ אחת הדוגמאות המפורסמות של השימוש באמצעי זה בתפילה – מוכרת מהקדושה של מוסף לשבת, כאשר הפסקאות המקשרות בין פסוקי הקדושה קשורות אל הפסוק שלפניהן בדרך השרשור,⁵⁹ אבל כבר הצביעו על שימוש באמצעי זה גם בחלקים קדומים יותר בתפילה.⁶⁰

ראוי לשים לב, כי קישור פסוקים בתוך לקט – יכול להיעשות באמצעים שונים: פסוקים, העוסקים בנושא מוצהר אחד, כמו לקט פסוקי מלכויות וזכרונות בתפילת ראש השנה. פסוק, החוזר על הרעיון של קודמו – מעין 'כפל ענין במילים שונות'.⁶¹ רצף פסוקים, הפותחים באותו ביטוי או מילה, כגון אצלנו (13): "כי הוא אמר ויהי..." (14) "כי בחר ד' בציון...". תחילת פסוק הממשיכה את סוף קודמו, כגון (7): "... ויאמרו בגוים ד' מְלֶךְךָ"; (8) "ד' מְלֶךְךָ ד' מְלֶךְךָ...". בעיקר שני האמצעים האחרונים הם הנקוטים בלקט שלפנינו. להלן פסוקי הלקט 'יהי כבוד', כאשר מודגשים בהם אמצעי השרשור.

-
57. ש"ד גויטיין, **עיונים במקרא**, תל אביב תשכ"ג, עמ' 187-190. הדוגמאות שלו לקוחות משירי המעלות בתהילים, מישעיהו כ"ו ומהושע. בדבריו מצביע גויטיין על השרשור לא רק כאמצעי חיבור, אלא אף כמבליט ניגוד. ועי' עוד נ' אלוני, בית מקרא ז'ח' (תשי"ט), עמ' 3-13.
58. א' מירסקי, **הפיוט**, ירושלים תשי"ן, עמ' 181-201.
59. "קדוש קדוש... מלוא כל הארץ **כבודו**", **כבודו** מלא עולם... "ברוך כבוד ה' ממקומו", **ממקומו** הוא יְפָן....
60. הברכה האחרונה בעמידה פותחת ב'שים שלום' – כהמשך לברכת הכהנים המסתיימת במילים: "וישם לך שלום". היינמן מציין את ייחודו של הנוסח האשכנזי 'שלום רב' בקישוט הסגנוני של השרשור עם הפסוק. ראה **עיוני תפילה** (לעיל הערה 43), עמ' 43.
61. כגון בלקט 'הודו' שבתפילת שחרית בפסוקים ממזמורים שונים: אתה, ד', לא תכלא רחמיך ממני, חסדך ואמתך – תמיד יצרוני (תהילים, מ', יב); זְכֹר רחמיך ד' וחסדיך, כי מעולם המה (שם, כ"ה, ו), וכמוהו – גם בתוך המזמור עצמו, כגון (שם, קכ"ב, ו-ז): "שאלו **שלום** ירושלים, **ישליו** אהביך; יהי **שלום** בחילך, **שלוה** בארמנותיך".

טבלה 2

פסוקי הלקט בהדגשת אמצעי השרשור

תהי קי"ד, לא	{ }	1 יְהִי כְבוֹד ד' לְעוֹלָם, יִשְׁמַח ד' בְּמַעֲשָׁיו :
תהי קי"ג, ב		2 יְהִי שֵׁם ד' מְבָרַךְ מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם :
תהי קי"ג, ג		3 מִמְזַרְח שְׁמֵשׁ עַד מְבֹאוֹ – מְהֻלָּל שֵׁם ד' :
תהי קי"ג, ד		4 כִּס עַל כָּל גּוֹיִם ד', עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ :
תהי קל"ה, יג		5 ד' שְׁמֵן לְעוֹלָם, ד' זָכָרְךָ לְדוֹר וָדוֹר :
תהי קי"ג, יט		6 ד' בְּשָׁמַיִם הַכִּיּוֹן כָּסֵאוֹ, וּמְלָכוֹתוֹ בְּכָל מְשָׁלָה.
דהי"א ט"ז, לא		7 יִשְׁמָחוּ הַשָּׁמַיִם וְתִגַּל הָאָרֶץ. וַיֹּאמְרוּ בְּגוֹיִם : ד' מֶלֶךְ :
תהי י"י, טז	8 ד' מֶלֶךְ , ד' מֶלֶךְ, ד' יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד :	
תהי ל"ג, י	9 ד' מֶלֶךְ עוֹלָם וָעֶד, אֲבָדוֹ גּוֹיִם מֵאַרְצוֹ :	
משלי, י"ט, כא	10 ד' הַפִּיר עֲצַת גּוֹיִם , הַנִּיָּא מִחֻשְׁבוֹת עַמִּים :	
תהי ל"ג, יא	11 רְבוֹת מִחֻשְׁבוֹת בָּלָב אִישׁ, נְעֻצַת ד' הִיא תִקּוּם :	
תהי ל"ג, ט	12 עֲצַת ד' לְעוֹלָם תִּעֲמָד , מִחֻשְׁבוֹת לְבוֹ – לְדָר וָדָר :	
תהי ל"ג, ט	13 כִּי הוּא אָמַר וַיְהִי, הוּא צָנָה וַיַּעֲמַד :	
תהי קל"ב, יג	14 כִּי בָחַר ד' בְּצִיּוֹן, אָנָּה לְמוֹשֵׁב לוֹ :	
תהי קל"ה, ד	15 כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יְהוָה, יִשְׂרָאֵל – לְסִגְלָתוֹ :	
תהי צ"ד, יד	16 כִּי לֹא יִטַּשׁ ד' עַמּוֹ, וְנִחַלְתּוּ – לֹא יַעֲזֹב :	
תהי ע"ח, לח	17 וְהוּא רַחוּם וְכַפּוּר עֲוֹן נְלֵא יִשְׁחִית. וְהִרְבָּה ...	
תהי כ', י	18 ד', הוֹשִׁיעָה! הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ בַיּוֹם קְרָאֵנוּ :	
תהי פ"ד, ה	אֲשֶׁרִי יוֹשֵׁבִי בֵיתְךָ, עוֹד יִהְלֹךְ סֶלָה :	
תהי קמ"ד, טו	אֲשֶׁרִי הָעַם שְׁפָכָה לוֹ, אֲשֶׁרִי הָעַם שְׁדִי אֱלֹהֵיוֹ :	
תהי קמ"ה, א	תִּהְיֶה לְדָוִד. אֲרוּמָמֶנְךָ ...	

תבנית פתיחה דומה סומנה בצבע רקע זהה
מילה מקשרת סומנה בצבע גופן זהה

כדי להדגיש את מרכזיותו של השרשור בעיצוב מבנה הלקט – נזכיר תמיהות, שהעלינו בתחילת המאמר. ניתן להסביר בקלות, כאשר אנו מבינים, שנוקקו לפסוק המסוים ודווקא במקום שנוקקו לו – כדי לבנות את השרשור.

לפסוק מדברי הימים (7) – יש מקבילה בספר תהילים (צ"ו, יא): "ישמחו השמים ותגל הארץ, ירעם הים ומלאו", אבל ברור, שהסיום של הפסוק מדברי הימים: "ד' מלך" מתאים יותר – כדי לחבר אליו את (8).

הוא הדין ל"שיבוש" הסדר של הפסוקים העוקבים מתהילים ל"ג (10, 12):

פסוק ט (13) דומה מאד בתוכנו לפסוק יא (12) – כפל עניין במילים שונות, אבל הופעתו אחרי פסוק יא נועדה ליצור את זיקת התבנית 'כי' לפסוקים הבאים (14), (15), (16), ואילו הפסוק האמצעי י (10) מתאים לתבנית, הפותחת בשם ד', ועל כן הופיע מיד אחרי (9).

פסוק (11) איננו מתהילים, אלא ממשלי, אך הוא מאפשר לשרשר פסוק, המסתיים במחשבות (אנושיות) (10), עם פסוק, המתחיל בעצת ד' (12).

ניתן להבחין בכיוון, שבמשך הדורות זיהו מתפללים את תופעת השרשור ואת העובדה, שהפסוקים מכילים אזכרות, ועל כן הוסיפו פסוקים ברוח סימנים אלו, ואף המשיכו את השרשור בהמשך פסוקי דזמרה.⁶²

כיוון שאנו מחשיבים מאד את אמצעי-השרשור כדי להסביר את מבחר הפסוקים, ובעיקר – את סדר אמירתם, וכיוון שיש בכך מפתח להבהרת המבנה של לקטי פסוקים אחרים – ראוי להרחיב קמעא את הדיון ביתרונות, שניתן למצוא באמצעי זה.

השרשור הוא בראש ובראשונה אמצעי ספרותי-צורני, המושך את תשומת-הלב ועוזר לשמור על הרצף של הטקסט, אבל השרשור מאפשר יותר מזה:

הביטוי והמילה, החוזרים על עצמם, יוצרים תהודה, המאפשרת להתרשם, מה הם הרעיונות המודגשים. כך ניתן, בלקט שלנו, להתרשם מהדגש, המושם בעניינים הבאים:

שם ד' וכבודו המהוללים גם **בשמים**; **מלכותו** (הנצחית) בשמים ובארץ; **עצתו** (מחשבתו) הנצחית (מול מחשבת האדם), אשר כוללת את **בחירת** ציון ועם ישראל.⁶³

ניתן להבין טוב יותר את השימוש באמצעי השרשור, אם חושבים על אפשרויות הביצוע האנטיפוני, אשר בהן יכולים החזן והקהל לנהל קריאה ומענה, כאשר כל צד מגיב ומוסיף על ההיגד הקודם – שבחו של האל.

אין כל הוכחה טקסטואלית, שכך התנהלה אמירת הלקט, אבל תופעה של השתתפות הציבור בענייה לחזן – קיימת עד היום בתפילתן של עדות שונות, ובהקשר של אמירת פסוקים היא קיימת עד היום באופן בולט אצל הקראים.⁶⁴

אמירת פסוקי שבח על-ידי הקהל כמענה לחזן – ידועה מהתלמוד הבבלי בקשר לקריאת ההלל.⁶⁵

62. כך ניתן להבין את הוספת פסוקים המתחילים ב'אשרי' במנהג צרפת (ראה לעיל הערה 6), וכן גם הוספת הפסוק "ואנחנו נברך יי, מעתה ועד עולם, הללויה" בסוף מזמור קמ"ה, שנמקה בסדר רע"ג (מהדורת גולדשמידט, עמ' ט): "וימוסיפין... האי פסוקא לשלשולי הללויה בתר הללויה". גם הפסוקים, שנוספו במנהג התימנים (לעיל הערה 4) ובמנהג איטליה (לעיל הערה 5) – חוברו ללקט על דרך השרשור.

63. המשפטים הללו בנויים ממילים או רעיונות, המובעים בפסוקי הלקט, כאשר המילים המודגשות חוזרות בפסוקים כחלק מאמצעי השרשור. אני מודה לפרופ' רות לנגר, שבשיחתי עמה בקיץ תשס"ה – הסבה תשומת לבי לאפשרות, שגם הדגשת רעיונות יכולה להיות אחד מטעמי השימוש בשרשור, ועיי"כ גרמה לי לנסות ולפרש הדגשה זו.

64. בליטורגיה הקראית נאמרים לקטים רבים של פסוקים: יש לקטים, שרק החזן אומרם, אך נוהג שכיח לדרך אמירתם הוא, שהחזן אומר את תחילת הפסוק, והקהל משלים את חלקו האחרון, או (בעיקר בסוף לקט) – את הפסוק המשלים כולו. בלקטים מסוימים הנוהג הוא "פסוק ופסוק", כלומר אמירה אנטיפונית של פסוקים שלמים. ראה לדוגמה: **סידור התפילות כמנהג היהודים הקראים**, בעריכת י"ע אלגמיל, אשדוד תשס"ו.

65. על המנהג הקדום של אמירת הלל – ראה משנה וגמרא בבבלי, סוכה לח ע"א – לט ע"א.

בפסוקי דזמרה אין לנו היום מנהגים של מענה הקהל – למעט חזרה על ה"פסוק": ד' מלך, ד' מלך וכו' לפני ברוך שאמר' במנהג הספרדים, אבל יש שרידים, המרמזים על מנהגים כאלו בעבר.

יעבץ טען, שהקהל ענה לסירוגין ברוך הוא' או ברוך שמוי – על כל ברכה בפתיחה של ברוך שאמר',⁶⁶ ובכך הוא מסביר את הופעת הביטויים הללו, שלדבריו, שרדו בנוסח הפתיחה.

כמו-כן יש עדויות, שהפסוק, שצורף לסוף מזמור קמ"ה: "ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם, הללויה" – נאמר כולו או סופו על-ידי הקהל.⁶⁷

אם נוסיף לכך את העובדה, שבתפילת-החובה – הקדושה ביוצר והקדושתאות בעמידה – יש עדויות גם מסידור רב סעדיה גאון וגם מספרות הפיוט, על דרך קריאה ומענה,⁶⁸ הרי הרעיון, שגם לקט זה בוצע באופן אנטיפוני, ובכך העצים את האפקט של השרשור, ראוי להיבחן בעתיד, ואולי ימצאו לכך תימוכין.

מכל מקום, ברור, ששרשור פסוקים אינו תופעה ליטורגית אקראית, וניתן בעזרתה להבין גם מבנה של לקטים נוספים. לקט הפסוקים בפתיחת הסליחות של מנהג האשכנזים: "שומע תפלה, עדיך כל בשר יבואו", הוא דוגמה ללקט ארוך, שרבים נלאו מלמצוא מפתח לגילוי הקשר בין הפסוקים.⁶⁹ ניתן לראות בבירור, שהשרשור הוא המבריחם מן הקצה אל הקצה.

סיכום

בניגוד לאלבוגן – אשר אפיין לקטי פסוקים, "שהצד השווה בכולן הוא, שהם מצורפים ברפיות זה בצד זה בלא כל קשר רעיוני"⁷⁰ – ניסינו במאמר זה להצביע על לקט הפסוקים 'יהי כבוד' – כבעל מבנה מפותח ומשוכלל באמצעים ספרותיים וכבעל תוכן ייחודי: נצחיות האל, שמו, כבודו, מעשיו ועצתו.

השימוש בצירופי פסוקים אלו דומה לשימוש בדוקסולוגיות – פתיחה (או חתימה) לאמירת מזמורים מיוחדים.

הדגשנו, שתופעה ליטורגית זו קיימת – הן בנוסח התפילה הארץ-ישראלי והן בנוסח הבבלי, אם כי נראה, שמקור לקט זה הוא בבלי. הצבענו, בלי להכריע, על גישות פרשניות, הרואות בלקט –

66. לדברי יעבץ, החזן אמר: ברוך שאמר והיה העולם; הקהל ענה: ברוך הוא; החזן: ברוך אומר ועושה; הקהל: ברוך שמו; וכך הלאה. ראה יעבץ (לעיל הערה 44), עמ' 63. הוא מסתמך שם על ספר המנהיג, הטור ועוד.

67. על עניית הסיים "הללויה" על-ידי הקהל – ראה יעבץ, שם, עמ' 63 בשם תנא דבי אליהו רבה. ד' רפל (פסוקי דזמרה), שנה בשנה, תשנ"ט, עמ' 401-419) מציין, שהוספת הפסוק למזמור, שימשה מענה רעיוני לקהל. היחיד אומר "תהלת ד' ידבר פי... והקהל משיב לו וגם אנחנו נברך יה וכו'. רפל מצביע על מנהג, שהקהל אכן עונה בקול את הפסוק כולו (שם עמ' 409).

68. ראה סידור רס"ג (מהדורת דוידזון ואסף) עמ' לו, בעניין קדושה דיוצר. עוד ראה דוגמאות מהפיוט אצל ע' פליישר, 'עיונים בהשפעת היסודות המקהלתיים על עיצובם והתפתחותם של סוגי הפיוט', יובל, ג (תשל"ד), עמ' יח – מח. וראה גם פרשנותו של פליישר לביטוי 'לפרוס על שמע'. לדעתו, הכוונה למענה של הקהל "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" על קריאת החזן "שמע ישראל וכו' " (לליבון ענין הפרוס על שמע', תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 133-144).

69. ראה לדוגמה ד' גולדשמידט סדר הסליחות, ירושלים תשכ"ה, עמ' 5 והערה 11 שם. חלק מפסוקי לקט זה קיימים גם בנוסח הספרדים, ובגלל האמירה המשותפת והאנטיפונית – ניכר השרשור אצלם.

70. י"מ אלבוגן, התפילה בישראל (לעיל הערה 15), עמ' 205.

פתיחה למכלול מזמורי ההלל שבכל יום – בניגוד לגישות, הרואות בו פתיחה למזמור קמ"ה, שייחודו וחשיבותו נדונו כבר על-ידי רבים.
העובדה, שהציר המבריך את הפסוקים, הוא אמצעי השרשור, והוא הנותן טעם לסדר הופעתם – הביאה אותנו לדון בחשיבותו של אמצעי ספרותי זה ובהעלאת השערות, שתוכלנה לשמש מפתח לניסיונות-פענוח של לקטי-פסוקים נוספים בתפילה.

